

RENÉ TEN BOS
HET VOLK
IN DE GROT

WAAROM MENSEN GEEN FEITEN WILLEN

Boom

© René ten Bos, Nijmegen 2018

© Boom uitgevers Amsterdam 2018

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag en binnenwerk: Marry van Baar

Omslagillustratie: © Stefan Baumann / www.lichtgespiele.at

Foto auteur: © Corbino

ISBN 978 90 2441 961 6

NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.bua.nl

INHOUD

Inleiding 9

I VAN PAIDEIA TOT METHODE 15

II OVER WETENSCHAPPERS EN JOURNALISTEN 97

III VOLK 159

Dankwoord 169

Noten 171

Literatuur 185

En het Licht schijnt in de duisternis,
en de duisternis heeft hetzelve niet begrepen.

Joh. 1:5

INLEIDING

Laat ik beginnen met een bekentenis. Ik geloof in waarheden. En ook in feiten. Ik geloof dat het nu buiten 7 graden is. Ik geloof ook dat roken slecht voor de mens is. Maar nu al wordt het wat moeilijker: mijn geloof in die 7 graden is op een vreemde manier onomstotelijker dan het geloof dat roken slecht is. Toch twijfel ik niet aan het tweede 'feit'. Ik geloof zeker dat het waar is dat roken slecht is voor de mens, maar het lijkt anders waar dan het eerste geloof.

Ik heb een vriend die een moeder van 97 jaar oud heeft. Het oude mens dampst er vrolijk op los. Zeker 25 sigaretten per dag. Zelf is hij inmiddels bijna zeventig en ook hij rookt nog flink. Goede genen, zegt hij. Roken kan bij ons niet zoveel kwaad. Ik heb ook een andere vriend, een cardioloog. Ook dik in de zestig, en over roken uitgesproken negatief. Roken, zo zegt hij, verandert en ondermijnt zelfs ons DNA. Roken is een heel concrete bedreiging voor de volksgezondheid. Ik geloof dat hij gelijk heeft, maar het staat op een andere manier vast dan de constatering dat het 7 graden is.

Je hebt waarheden en waarheden. Je hebt ook feiten en feiten. Dit boek gaat over waarheden en feiten. Ik moet misschien iets preciezer zijn. Het boek gaat over de vraag hoe wij omgaan met waarheden en feiten. Wie zijn 'wij'? Laten we zeggen dat

‘wij’ het volk is. Ik weet heel goed dat er een discussie gevoerd wordt over wat ‘volk’ inhoudt. Sommigen zullen zeggen dat ik geen volk ben. Ik ben hoogleraar en behoor dus tot de elite. Dat ik de zoon ben van een Twentse textielarbeider speelt dan geen rol meer. Ik heb me vervreemd van mijn achtergrond. Het is me steeds voorgehouden. Niets is erger dan je eigen klasse verraden. Vader zei het. Moeder zei het. ‘Als je maar blijft weten waar je vandaan komt’, zei ze nog op haar sterfbed. Ik ben soms heel blij dat ik vervreemd ben van waar ik vandaan kom. Het eigene heb ik vaak als een slangenhuid willen afwerpen. Het is, zo kan ik alle liefhebbers van het eigene verzekeren, niet helemaal gelukt. Maar sommigen zouden mij in dit land als een oikofob of xenofiel willen omschrijven. Desondanks voel ik een verwantschap met het volk waarvan ik durf te stellen dat menig populist er jaloers op zou zijn.

Daarom heb ik dit boek geschreven. Het gaat over de minachting die de filosofie altijd voor het volk heeft gehad. Ik laat zien dat die minachting helemaal teruggaat op Plato (427-347 v.Chr.). Hij dacht dat het volk zich altijd wat laat wijsmaken en dat het de waarheid en de werkelijkheid niet aankan. Deze diagnose is de oorsprong van die minachting. Het volk steekt de kop in het zand als het op feiten aankomt. Het volk geeft er de voorkeur aan om in zijn hol of grot te blijven wonen. Het volk sluit zich af voor de waarheid. Plato komt, zoals bekend, met een soort plan om het volk te verheffen en tot de waarheid te brengen, maar ik zal laten zien dat hij er op de keper beschouwd bodemloos pessimistisch over is. Dat pessimisme ijlt na door de hele geschiedenis van de filosofie. Over het volk en de wil tot waarheid is er, als we veel filosofen mogen geloven, geen goed nieuws. Filosofen kunnen niet omgaan met de onwil van het volk om iets op te steken. Ik zal betogen dat deze houding tegenwoordig ook door menig journalist en wetenschapper is overgenomen.

Een van mijn gidsen in dit boek is de Duitse filosoof Hans Blumenberg (1920-1996), een moeilijke en ontoegankelijke filosoof. Echte elite dus. En een veelschrijver. Tientallen boeken staan op zijn naam en veel daarvan zijn ook nog eens kolossaal dik. Ik ben al sinds mijn studietijd in zijn werk geïnteresseerd. Achter de moeilijkheid en ontoegankelijkheid van zijn denken ligt een goudmijn aan verrukkelijke inzichten, en een paar daarvan wil ik meenemen in dit boek, ook al zal ik dat zeker niet kritiekloos doen.

Een van de centrale vragen in Blumenbergs werk is waarom de werkelijkheid er voor ons zou moeten zijn. Die werkelijkheid, zo beweert hij met de nodige stelligheid, is er niet voor ons. Daarom is het ook heel begrijpelijk dat wij ons ervan afwenden. ‘Begrijpelijk’ is hier niet hetzelfde als verstandig, wijs of goed. Maar als de werkelijkheid in zichzelf gekeerd is en ons steeds laat zien dat zij er niet is om ons te behagen – Blumenberg spreekt in dit verband over ‘het absolute van de werkelijkheid’ – dan hoeft het geen verbazing te wekken dat we een slui-er van illusies en schijn creëren en in stand houden om ons tegen haar te wapenen. De waarheid is dat het volk misschien helemaal geen waarheid wil. En ook geen feiten. Het volk, zo luidt Blumenbergs these, is in elk geval hardleers. Zeker voor filosofen, maar ook voor wetenschappers en journalisten die maar niet begrijpen dat hun waarheden niet zonder meer worden overgenomen, volgt dan een verontrustende suggestie: *het volk heeft misschien wel goede argumenten als het zich afwendt van de werkelijkheid.*

Blumenberg kiest, zo zal ik betogen, voorzichtig partij voor de mensen in de grot van Plato. Daarmee heeft hij een vrij unieke positie in de filosofie. Hij verdedigt in zijn boek *Höhlenausgänge*, dat voor het eerst in 1989 werd gepubliceerd, het recht van het volk in de grot om in een schijnwereld te leven. De waarheid, zo stelt hij, is niet zonder meer verdedigbaar. Ze is

vaak te abstract, te onaantrekkelijk, te ingewikkeld. Er zijn dus redenen om je te verzetten tegen waarheid. Mensen hebben recht op hun illusies. Van Blumenberg mogen ze rustig in de grot blijven zitten.

De hardleersheid van het volk is een filosofisch probleem van de hoogste orde en heeft natuurlijk ook een actuele dimensie. Men spreekt vandaag de dag graag over een waarheidscrisis. Mensen raken niet uitgepraat over fakenieuws, valse feiten of de leugenachtigheid van politici. Men weet langzamerhand niet meer wat waar en onwaar is. Over wat feiten zijn, woedt een heilige discussie, die onder meer consequenties heeft voor de wijze waarop we naar wetenschap en journalistiek kijken. Ik geloof niet dat deze waarheidscrisis te wijten is aan het zogenoemde postmodernisme, zoals sommige wijsneuzen met het nodige aplomb beweren.

Ik denk, integendeel zelfs, dat die waarheidscrisis diepe sporen heeft in onze hele intellectuele geschiedenis. De mens, ook de zogenaamd wetenschappelijk ingestelde mens, heeft altijd moeite met waarheid gehad. Hij is en blijft iemand die graag in grotten zijn heil zoekt. Die grotten kun je zien als oorden waarin je onwelgevallig nieuws makkelijk kunt wegdenken en wegredeneren. Feiten verliezen er hun vermogen om te resoneren. Laten zien dat het volk goede redenen heeft om hierover niet zo ongerust te zijn, is het doel van dit boek. Maar dat wil niet zeggen dat ze er niet zijn – die feiten en waarheden.

Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt een nauwgezette reconstructie beoogd van de grotallegorie. Het doel is te laten zien dat verheffingsfantasieën tot in de moderne tijd zijn blijven doorspoken. Tegelijkertijd gaan die fantasieën gepaard met bodemloze minachting voor de demos, het volk in de grot. In het tweede deel wil ik de beschouwingen uit het eerste deel verbinden met hedendaagse discussies over wetenschap en journalistiek.¹ In beide domeinen wordt niet altijd goed be-

grepen dat onze cultuur een zeer rigide waarheidsbegrip heeft ontwikkeld, iets wat tot allerlei misvattingen over feitenvrijheid en nepnieuws en dergelijke leidt. In deel III probeer ik alles netjes samen te vatten, ook al heb ik niet de illusie dat de caleidoscopische volkskunde, die ik daar presenteer, 'netjes' zal worden gevonden.

I

VAN PAIDEIA TOT METHODE

Want zo is de menselijke natuur: zelfs al geeft iemand toe dat anderen geestiger, welbespraakter of geleerder zijn, dan nog kan hij nauwelijks geloven dat velen net zo wijs zijn als hij. Iedereen ziet nu eenmaal zijn eigen verstand van dichtbij en dat van anderen op een afstand.

Thomas Hobbes

Het troglodiefie volk

Het is onvergeeflijk elitair om meteen te beginnen met een woord dat maar weinig mensen zullen kennen, maar ik doe het toch, omdat ik denk dat we er niet omheen kunnen: de mens is een troglodief.

Dit maffe woord ontleen ik aan de dierkunde. Sommige dierkundigen zijn gespecialiseerd in onderzoek naar het leven in grotten en holen. Ze verdiepen zich in alles wat leeft onder de grond, ver van de oppervlakte, in de duisternis: vreemde pigmentloze salamanders, mysterieuze blinde kreeftjes, tal van spinnetjes en bacteriën. Ze zijn gefascineerd door troglodiefsauna, dat wil zeggen, door het leven van dieren in grotten.

Nu heb je dieren die altijd in grotten leven. Ik noemde er net een paar. Er zijn echter ook dieren die daar slechts een gedeelte

van hun leven doorbrengen. Deze dieren noem ik troglofielen. Het gaat hier om soorten die van het leven in grotten of holen houden, maar die er niet hun hele leven doorbrengen.¹ Sommigen zoeken er een schuilplek, bijvoorbeeld als ze een winterslaap gaan houden of als ze ergens voor vluchten. Maar ze kunnen niet constant in de grot zijn, omdat ze daar geen of te weinig voedsel vinden. Ze moeten er dus uit, of ze willen of niet. Vleermuizen en beren zijn voorbeelden van dergelijke troglofielen.

Mensen ook. Ik wil hier de stelling verdedigen dat de mens een troglofiel is, een soort die houdt van het leven in grotten, maar ook een die zich daartoe niet kan beperken, omdat dit haar einde zou betekenen. Het gaat dus om een diersoort die er af en toe uit moet, maar die ook steeds terugdeinst voor dat ‘buiten’, want buiten loert het gevaar, buiten is alles riskant, buiten is de realiteit.

Zo zijn de mensen: ze willen wel en niet naar buiten.

Wie zegt dat mensen troglofielen zijn, gelooft niet dat ze realistisch zijn. Troglofielen zijn wezens die een broertje dood hebben aan de werkelijkheid. Ze graven holen, ze vluchten in grotten, ze willen er juist van weg. Ze prefereren de duisternis. Ik wil in dit boek een soort filosofische biospeleologie bedrijven. Ik wil me met andere woorden verdiepen in de leefwijze van een bepaalde soort die van grotten houdt. Die soort zijn wijzelf. Ik wil over de mens iets aan het licht brengen wat zich bij voorkeur in duisternis hult. Dat is het paradoxale uitgangspunt van dit boek. Mensen willen het licht van buiten niet. Ze deinzen ervoor terug. Ze denken dat je blootstellen aan dat licht waanzinnig is. En wie de grot uitgaat, is nog een graadje erger dan waanzinnig. Zo iemand is ronduit gevaarlijk. In deze angst voor de waanzin van het werkelijke wil ik me vastbijten.

Het scanderende volk

Ik ben in dit boek niet zozeer in het menselijke en niet-menselijke leven in echte grotten geïnteresseerd, ook al zal ik er af en toe naar verwijzen. Ik ben vooral geïnteresseerd in het volk dat in filosofische grotten leeft. Dat dit volk vaak bejegend wordt met een zekere minachting, heb ik al in de inleiding gezegd. Een voorbeeld hiervan is het werk van de Duitse filosoof Carl Schmitt (1888-1985), een zeer invloedrijke denker die als een schaduw over dit boek hangt, precies omdat hij het hele idee dat het volk verheven moet worden radicaal verwerpt. Het vergt een kleine omweg om duidelijk te maken waarom Schmitt dit doet.

Voor hem is het volk het lage en het minderwaardige bij uitstek. Het volk is het substantieloze. Je krijgt, als je Schmitt leest, bijna de indruk dat het volgens hem slijmerig en walgelijk is. Omdat het volk is wat het is, kan het in al zijn laagheid ook niet gerepresenteerd worden in bijvoorbeeld een volksvertegenwoordiging. Dit is ook precies de ellende met de parlementaire democratie: ze wil iets representeren wat zich helemaal niet representeren laat, omdat het zo laag-bij-de-gronds is. Alleen het mooie, het glorieuze, het adellijke of het substantiële kan in de ogen van Schmitt gerepresenteerd worden.²

Wat hij over de democratie zegt, is voor zelfverklaarde welkenkende liberale geesten natuurlijk niet zo fijn. Voor Schmitt is de parlementaire democratie een 'democratie zonder demos, zonder volk'.³ De methodes waarmee onze democratie de soevereiniteit van het volk tot uiting wil brengen, zijn volgens Schmitt niet democratisch maar liberaal. Wat betekent dit? Politieke beslissingen worden teruggebracht tot het moment dat het geïsoleerde individu in een kieshokje zijn stem uitbrengt. De kern van die democratie is dat ene moment dat zich normaal gesproken eens in de zoveel jaar voordoet, waarop de eenling, de heilige kern van het liberalisme, zich mag uitspreken

door een bolletje in te kleuren. Van een echte uitspraak is natuurlijk geen sprake.

Voor Schmitt geldt dat stemmen de stem van het volk uitdooft en verstomt. Die eenling in het kieshokje is hooguit een functionaris in een vreemdsoortige machine die de liberale democratie legitimeert. Het volk heeft niets met die eenling te maken. Het volk is ook geen verzameling van individuen. Volk is altijd en overal en per definitie *versammeltes* volk: iets wat bij elkaar komt en samenklontert.

Een representatieve of liberale democratie vreest niets zozeer als het samenklonterende volk. In deze democratie zie je hooguit een kleine verzameling van individuen dat het volk zegt te vertegenwoordigen. Vertegenwoordiging is echter misleidend. Ze torpedeert het beslissingsvermogen van dat volk, dat immers zelf niets kan zeggen. Waarom dient het volk misleid te worden over de ware aard van de democratie? Omdat het volk, zo lezen we bij Schmitt, altijd ‘nee’ zegt als er iets nieuws moet komen. Het volk wenst geen vooruitgang en dat kan een liberale samenleving met al haar vertrouwen in techniek en ondernemerschap zich niet veroorloven.

Voor Schmitt is het volk laag-bij-de-gronds, maar die neerbuigende attitude is, als we hem tenminste mogen geloven, eerlijker dan die van de liberale democraat, die net doet alsof hij luistert naar het volk maar niets zozeer vreest als de populaire intelligentie. Veel van wat Schmitt over de laagheid van het volk zegt, kan worden verbonden aan de gedachte dat het volk ongeorganiseerd is en blijft. Het is een vormloos geheel. Daarom is het ook als was in de handen van die vermaledijde liberaal. Schmitt past naadloos in een ellenlange lijst van filosofen en denkers die het vormloze minachten. Wat vormloos is, kan immers heel gemakkelijk allerlei vormen aannemen, en zoiets kan onder bepaalde omstandigheden uitermate gevaarlijk worden. Men leze de volgende passage uit een vroeg werk van Schmitt: